

„most vissza a sorsba”

Sütő András esszéje Tamási Áronról

JÁNOSI ZOLTÁN

„most vissza a sorsba, Katalaunum
véres teknője iránt...”

■ Nagy László: *A nagy atlanti homályban*

Két rövidebb írása mellett (*Tamási Áron rendes feltámadása, Tonás hegyibeszéd*) az *Ábel kacagása és szomorúsága* című munka (1968) Sütő András leginkább összegző és sokféle szempontból egybeesztő, szintetizáló Tamási Áron-tanulmánya. A hattételes nagy esszé nem is csupán a szó szorosabb értelmében vett esszéműfajhoz, hanem számos vonatkozásban az irodalomtörténeti igényű tanulmány műcsoportjához tartozik. Mint ilyen igényű írás Tamási jelentőségének nemcsak a személyes pályára gyakorolt hatását, hanem magyar irodalomtörténeti helyét is szélesre nyitott látómezőkről méri fel. Eleve jelzésértékű előzetes irodalomtörténeti alapozást igazol, hogy Sütő András írásának már az első mondatával, a Tamásit mintegy az irodalmi köztudatba befogadó Babits gondolatával indít: „Emlékszem az örömrre, mikor Tamási Áront megismertem, és sikerült útjait egyengetnem.” Nem véletlen ugyanakkor, hogy éppen Babits neve merül fel a Tamási Áron indulását és kiteljesedését figyelők hosszabb sora: Áprily Lajos, Jancsó Béla, Sárközi György, Féja Géza, Németh László és a többiek közül. Babits gondolkodása ugyanis (a Németh Lászlóé mellett) talán valamennyiükénél erősebben hordozta magában a nyugati hagyományokon fölcseperedett 20. századi magyar irodalmi ízlés, az egyetemes orientáció jegyeit, és jelenítette meg kritikáiban is ennek elveit és holdudvarát. Sütő e tanulmányának elemi szándéka pedig a Tamási-életműnek korántsem csak a regionális, hanem az egyetemes értékek színterein történő felmutatása is. Babits felől pedig ez a vonatkozásrend jobban és kontrasztosabban rajzolható fel, mint a magyar és az erdélyi lét mindennapjaihoz erősebben kötődő kritikusok eseté-

ben. S a babitsi felismerést aktualizálva Sütő egyértelmű tanulságot tesz Tamási Áron világirodalomra tekintő eredményeiről. Szemben az íróval a regionalitásba rántó s ott egész óriási kísérletét a provincia keretein belül „elintézhetőnek” tekintő véleményekkel, a Babits-hivat-

Nagy Imre (Zsögödi): *Sütő András*, 1972, ceruza, j. j. l., Zsögöd, 1972. jún. 15., Nagy Imre, b. l., „Egyik énem! Sütő András”, 210 x 310 mm (Csíki Székely Múzeum)

kozás után éppen azt emeli ki: „az európai horizontok nagy kémlelője, aki az erdélyi irodalmat valamilyen ősi regionalizmustól féltette, magasra emelt mércével állapítja meg, hogy a székely kalandsorozatok aranyzárai mögött, az oly sokszor kódosnak tartott háttérben nagyobb s messzebb sugárzó motívumok feszülnek; egy végocokot feszegető szándék ábeli nyugtalanságú, minduntalan fölhangzó kérdései”. Az európai kultúrába, sőt az egyetemesbe törés új és

új próbáinak: „nekirugaszkodásainak” kell felfogni – mondja – Tamásinak a magyar irodalomban véghezvitt bátor, műfajteremtő újításait is: Ábel-regényét, ezt „a zsánert és mítoszt egyesítő pikareszket”, „a népmeseregényt”, „a feleselő novellát”, valamint „népi játékaikat”.

E kiindulópont, vagyis Tamási Áron székelységében is egyetemes küldetésének rögzítése után a második tételben immár erről a bázisról mond ítéletet Sütő András ismét, de egyre több érv madártávlatából a Tamási-életmű alábecsülőivel szemben. Elsősorban azt a sztereotip vádat célozza meg, amelynek állandóan visszakopogó érve, hogy: „regionális és misztikus, anekdotikus és idillikus” művészet az övé. Sütő András értékfeltáró értelmezése pontos és körültekintő, magyar és világirodalmi összevetésekben is megalapozott értelmezést takar. „Ebben a minden humanista – nemzeti és egyetemes – értéket átkaroló mozdulatban született újjá a régi igény, hogy Tamási Áron a romániai magyar szellemi életében az őt megillető helyre kerüljön.” De elkötelezett szeretete ellenére a kritikusai tisztánlátás igénye és az objektivitás vezet, amikor egyes Tamási-műveket számba véve azok fogyatékoságairól, a be nem teljesült nagy ígéret árnyékairól, a művekben sajnó hiányokról is beszél. Arról, hogy az író a „meghódított eszmei és művészi magaslatookról nemegyszer esett vissza. Olykor önnön színvonala alá.”

A tanulmány harmadik tétele az így felvázolt esztétikai alapvonásokat az örökség társadalomtörténeti alaprajzainak szférájába fordítva már az erdélyi magyar és székely lét történelmi hányattatásai felől közeledik az életműhöz. Első mondata a teljes gondolati ívet meghatározó tételmondat egyben, hiszen asszociatív rezdülésével a Tamási óta perma-

nens fájdalomra, az erdélyi magyarság hazahiányára utal: „az igazi Tamási nem az ég, hanem az OTTHON felé vezető utakat kereste”. Sütő András a távlatosabb székely történelem, a szociográfiai műveltség és a valóságismeret talajáról a poézisban megformálódó, mégis társadalmilag indukált szükségszerűségekre mutat rá az író stílári és műfaji újításában. Azok legmélyebb indítékaira világít, amikor azt igazolja, hogy a nyelvben és stílusban megjelenő új kivirágzás nem a teremtő szellem „elmés” játéka csupán, hanem valóságos predesztináció. Olyan sorsvállalás és -értelmezés, amely a méltó emberi létfeltételek történelmi hiányából fakaszt irodalmat. „Jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával keresett vigaszt... Ábelt a szegénység úzi föl a Hargitára és később – nyomorgó székely munkások tízezeivel – Amerikába. A kedves suhancot, a mulatságos kópét nem az isteni kedély, hanem az istentelen sivárság kényszeríti pikaróvá. S hányszor és hányan vándoroltak ki előtte a szélrózsa minden irányába. Háború, éhínség, pestis, felkelés utáni megtorlás, madéfalvi veszedelem hányszor mozgatta már meg őket szerteszórva egészen Washingtonig és Egyiptomig.”

A székely gyötretés fölé emelt (s a *Tamási Áron rendes feltámadásában* megidézett) „esőtartó” (az írói védőerő szimbóluma) itt tehát látványosan a történelem közuhatagának irányába fordul. S a földidézett síró-kacagó fekete a maga irodalomtörténeti jelentőségűvé lett mondatával a hazájából – otthon – kívültre kerülő, illetve saját szülőföldjén kisebbséggé lett, virtuális exodus alá vetett székely „színes bőrség” gondolatát is az analóg sorsfelmutatás erejével közvetíti. A nyomorágó és nemzethiányával egyaránt a harmadik világ felé sodródó sorsban ezért szükséges tehát nagyon az Ábel-modell – mondja Sütő András –, a tréfákra, a népnyelvre, a humorra, a játékokra mint vélt írói alapra pingáló fejtegetések lapjait az elemző gondolat fájdalommal ütte át. „Tamási, akár a legendabeli honalapítók, ezen a helyen kezd építkezni. Újra teremti saját világát, amely zárt és tágas is egyben, minden ízében székely és általánosan emberi.” S közben rengeteget idéz Tamási Árontól, regényrészletet, naplójegyzetet, bizonyítva a prózát lírává varázsoló képek mögötti alkotói tudat dokumentatív realizmusát. S irodalomelméleti vonatkozásban nem másra: a remitologizációs poétikai struktúra – elméleti síkon akkor még gyermekcipő-

ben járó – átfogóbb vonásaira mutat rá, amikor a mítosz és a folklór képleteivel egybeszőtt valóság- és történelemértelmezést mutatja ki a székely író poézisében: „Tamási Áron, a lírai alkat, aki számos művének tulajdonképpeni hőse, a vándorló és mesélő szellem megtestesülése, a fantasztikum panteisztikus vonzáskörében is egyik legtárgyszerűbb ábrázolónk.” Miközben benépesíti világát „hétszínű virággal, agyaras vadkanal meg énekesmadarakkal is”, népének történelmét és jelenét oly módon értelmezi, hogy „akik a székely valóság szociografikus képét kérték tőle számon, egy kis odafigyeléssel azt is megtalálhatták benne”.

Az esszé gondolatmenete mind kényesebb terepeire hatol Sütő András erdélyi jelene legsúlyosabb gondjai, a kisebbségi lét aktuális állapotai vizsgálatában is. A negyedik tétel ezt a gondolatkört mind aktualizáltabban bontja ki. A kérdés vonalvezetésének kanyarula-

Nagy Imre (Zsögödi): Tamási Áron, 1942
(Nagy Imre: *Íróarcképek*, Polis-Kriterion, 1993)

taiban Sütő András egyszerre beszél Tamási Áron és önmaga erdélyi világáról, és a problémák kontinuitásában önmaga írói alapelveit is felmutatja. Az első gesztus, amelyet ebben a vonatkozásban az irodalommal, sőt az irodalom ürügyén Tamási cselekszik – mondja –, egy éles és tiszta képet mutató tükör odatartása az új történelmi helyzet elé. Mert a megrendítő változások után „a talpra állás igénye” dolgozik benne: „Szembenézni az új történelmi viszonyokkal és

önmagunkkal.” „A mélységben, ahol az ember sorsa ül, a törekvések új forrásait kell megnyitni; azokat, amelyek ódon illúziók helyett cselekvő józanságot kínálnak...” Sütő András az irodalom történelmi és társadalmi küldetéséről beszélve az esztétikum mögött a jóval eredendőbb emberi tartalmakat: magát a sorsot tárja fel. Abban az élethelyzetben, amelyben a székelynek megmaradás az elemi kihívás; az életnek és évszázadok tradícióinak a folytatása a legelső sorskérdés. Az analízis képszerűségében is lényeg-láttató mondatai a Tamási-esztétika oksági meghatározottságait, ezért belső természetét is remekül érzékeltetik: „Láncon csörög ez a móka, miként a medve szomorúsága, minek a másik vége ott van a kényszerűség markában.” S ebben a „regionális” feszültségekkel telített történelmi koherenciában is az egyetemesség gyűjtölencséje az, amihez Sütő odavezeti az Európa-sarki „provincia” gondjaiban született küldetéses Tamási-művészet sugarait. „Az általános emberi és kiváltképpen székely nyomorúságának ez a Janus-arca Tamási legmélyebb megfigyelései közé tartozik, s tanulságos esztétikai paradoxon, hogy a *Rendes feltámadás* realizmusa például a fantasztikum elemei révén teljesedik ki igazán.” S ismételten feltűnik a szociográfiai-szociológiai mező Tamási életművét átszövő rendkívül alapos ismerete is Sütő tanulmányában, illetve az ezt a szövegréteget a külvilág felé tudatosító elemzői akarata. A szerző a Tamási-művek világában lépten-nyomon ezeknek a dokumentatív-szociografikus vonásoknak a hangsúlyos jelenlétére utal.

Az író új esztétikai minőségekre mutató kísérleteiben ismételtelen látatja meg azt is, hogy a folklór, a népköltészet és a mitizáló eljárások eszközeivel Tamási miképpen tudott sorselemzést, tudatformálást, dokumentativitást és történelmi analízist egyszerre közvetíteni. A marosvásárhelyi író elméleti értelemben is messzire mutató megállapítása, amikor – 1968-ban! – azt írja, hogy „romantika és szociografikus hűségű tárgyszerűség, »tündéri realizmus« és móríczián súlyos léptű valóságábrázolás, biblikus látomás és már-már rideg részletmegfigyelés, mostanság véle kapcsolatosan szürrealistának nevezett hangvétel és mesés régiókban kalandozó képezet egyesül Tamási világának változatos képeiben”; továbbá, hogy „a ballada és a sirató ének ősi műfaja Tamási keze alatt engedelmesen hajlik új tartalmak szolgálatába [...] megannyi döbbenetes vallomás az

egyensúlyát kereső otthon vergődéséről.” Mindezzel a remitológizációnak azt a prózapoétikai szerkezetét írja körbe, amit a világirodalom 20. századi fejleményeiből az orosz mítoszkatató Jeleazar Meletyinszkij vonatkoztatott el az elsők között, s tudatosított is a '70-es évektől az európai kultúrában. S amely irodalmi irányzat éppen a perifériák, a szociálisan alávétett, peremhelyzetű, de gazdag néphagyománnyal rendelkező kulturális „világok” irodalmában hozott az egyetemes irodalmat máig formáló értékeket. Sütő András Tamási-képe (a maga belső érzékenységgel, kreativitásával) egyenesen az Asturias–Arguedas–Amado–Neruda–Márquez–Ajtmatov nevével fémjelvezhető stílus később kimutatott alapjegyeit határozza meg. S a nagyfényű esztétikai villanások közepe Sütő a maga életművének legfőbb, legkínzóbb társadalmi alapkérdéseit is megjelöli.

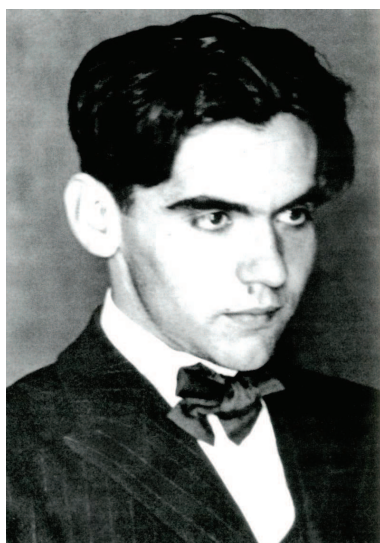
A küldetéses irodalomfelfogás Tamási Áron-i példázatát az ötödik tétel már a maga teljes társadalom- és művészet-történeti komplexitásában ragadja meg. A székely íróban elemi feltételnek látott alkotói elv parancsa – Sütő András elemzése szerint – ebben a sajátos történelmi situációban túlmutat az „irodalmiságon” és az egyedi személyiségen is. Azt fogalmazza meg, hogy az írás „közösségi küldetés”, amely nem engedi, „nem szabadhatja fel a világot esztétikai és politikai, dokumentáris és gondolati parcellákra”. Sütő ezzel érzékenyen mutat rá önmaga irányainak legfőbb természetére is, különösen amikor arról beszél, hogy Tamási alapvetően nem teoretikai irányokhoz, divatokhoz, külső

esztétikai útmutatásokhoz, hanem az általa megtapasztalt lét természetéhez igazodott egyedi írói világának megformálásakor. „A művészetéről kialakított elgondolásai elsősorban egy népi közösséghez, annak sorsához kapcsolódnak.” Majd ismét a remitológizációs poétikának a „bartóki” modellel érintkező alapelveit vázolja föl a Tamási-esztétikum főbb vonásainak jellemzésére. (S csak csodálható az a szuverén átlátó erő, hogy mindezt abban az időperiódusban teszi, amikor Meletyinszkij és Northrop Frye könyveit nem vagy alig ismerték Magyarországon.)

Tamási poétikai „tündérkedései” mögött a szerző már következetesen a közeletet, a népe tudatát befolyásoló írói szándékot világítja meg. Kora Erdélyének, az akkori Magyarországnak, sőt a mai történelemnek is szól akkor, amikor az író és a valóság viszonyát a Tamási teremtette szellemi térben önmaga számára is tudatosító erővel összegzi. Az élet mint valóságos tények összege – fejt ki – „nem fölmenti, hanem elkötelezi és könyörtelen igazmondásra kényszeríti az író”. Amikor pedig a marginalizáltak, a „peremeken” élők tradícióját mint az egyik lehetséges, meghatározó (de Tamási által a világirodalomba García Lorcával, Asturiással, Alejo Carpentierrel, Jorge Amadóval nagyjából párhuzamos időben, együttesen és újszerűen integrált) bázist nevezi meg kulcsszerepűnek a poétika megformálásában, akkor már nem is egyszerűen csak a neomitologizálás egyetemes esztétikájáról és Tamásinak az ebben betöltött szerepéről beszél. Hanem az ekkor még Nyugaton is (nem-hogy Romániában vagy Magyarországon) éppen csak a lábán megállni tanuló posztmodern világkép egyik kardinális elvét, a geográfiai-civilizációs „pars” egyen-

jogúsításának, tehát a másság toleranciájának programját hangsúlyozza. S benne a „perem” küldetéséről (a posztkoloniális világkép későbbi teoretikusainak, majd Jaussnak, John Barth-nak, Desiderio Navarrónak egyes ítéleteivel is egybe-csengő) művészeti és szemléleti elveiről is úttörően üzen. „Az őseivel szól – mondja Sütő, miközben a Tamási-jelenség egész irodalomtörténeti háttérét is felvázolja Salamon Ernőtől, Kovács Györgytől, Tompa Lászlón, Tomcsa Sándoron át Bözödi Györgyig –, akik ősi szellemi fegyvereiket – a népmesét és balladát – adják a kezébe megújítás és használat végett. [...] Az élet margójára kerültek, s a részeg mód kotyogó nyomorúság-szekerek neki vallják meg sorsukat.” S miközben erről beszél, Sütő András az irodalomelméleti gondolkodás számára úttörő erővel érinti meg Tamási Áron folklór-átíztetésének és a tradíciókkal való bánásmódjának összefüggésében az ártélmelmezhető „hagyomány” és a „horizontváltás” fogalmait is, amelyek a magyar teoretikában csak évtizedek múlva váltak közhasználatú kategóriákká.

S egyre világosabban látszik az is, hogy mind Sütő, mind Tamási emberi és írói helyzete – a föld más sarkainak nyelv-, kultúra-, identitásvesztésre ítéltjeivel analóg módon – szinte azokkal a gyarmatosított bennszülöttekkel azonos, akik a történelem folyamán saját szülőföldjükön kerültek mind sanyarúbb, kiszorítottabb társadalmi és kulturális állapotba. S amely állapot a bennszülött írók, például Césaire Aimét Martini-que-ről, Mario de Andrade-ot, Léopold Senghört és Birago Diopot Angolából, Léon Gontran Damast Guayanából (de a kisebbségi színes bőrű Langston

Federico García Lorca portréja

Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című művének francia fordítása (OSZK)

Ion Creangă portréja

Hughes és Richard Wright-ot is az Egyesült Államokban) az erről a helyzetéről valló szépirodalmi megnyilatkozásra (vagyis identitástevő, sorsfeltáró és helyzettudatosító kommunikációs gesztusra) s ezen át a világirodalomba történő behatolásra szólította fel. „A veszendőség érzése – amely a szülőföld torkát szorongatja” – Tamási legfőbb motívója: „ez veri nyugbe és tartja fogva pillantását”.

S az ötödik egység végén ismét megjelennek Sütő Andrásnak azok a korábban is emlegetett kulcsszavai, amelyek az egész Tamási-jelenséget (a jelzett fogyatékoságokkal és a benne megnyilatkozó nyilvánvalóan európai hagyományrendszerrel együtt) a valóban egyetemes (tehát nem az euroatlanti önérzettel körbehatárolt) világirodalom egyik áramlatába, Ázsia, Afrika, Dél-Amerika s (az akkor még létező) Szovjetunió alárendelt népeinek irodalmi művészetében kialakult vérköreibé kapcsolják. A Senghor – Cárpentier – Ajtmatov – Márquez típusú, az egész földet átszövő vonulatba, amely a Tamásiéhoz hasonlóan jelöli meg önmaga irodalmiságának egyik küldetését: „Az egyetemes létben egy sajátos nemzetiségi lét boltozatainak fenntartó szolgálatát, a szociális igazság ábeli zászlajával a kezében.” S ezért kell számon tartani Sütő Andrásnak azokat az utalásait is, amikor Tamásit – éppen mint a „mágikus realizmus” latin-amerikai csúcseit megelőző székely alkotót

– világirodalmi viszonyítási pontként is megjelöli, s a legtermészetesebb módon az együtt élő román művészet tükré előtt. „Creangát... – írja – Tamási Áronhoz érzem közel állónak. Tamási mesenoveelláiban való és költői, csodás elem és realista tényszerűség fénytörése keltik ugyanazt a hatást a székely valóság elemeivel. A *Bölcső és Bagoly* s a *Gyermekkorom emlékei* kánonszerűleg majdnem ugyanazt a dallamvonalat követik.”

Az utolsó, a hatodik tételben Sütő András a kritikus farkasvakságnak azokat a vádjait hártja el Tamási Áron személyétől és írásművészetétől, amelyek szerint a székely észjárás csalfintásai és sziporkái nem hagytak helyet ebben az írói teljesítményben a mélyebb társadalmi mondanivalónak. Pusztakamarás szülöttje éppen arra a leplezett észjárásra világít rá, amely maga nem akarja látni a társadalmi gondolatot az irodalomban. Ezért próbálja csupán a nyelvet bővítő elmeszirkázások terévé átminősíteni Tamási Áron írásait. De Farkaslaka íróját a túlzott rajongás hasonló zsákutcákba vezető szélsőségeitől is megvédi Sütő esszéje. Attól a „vajakos” magatartástól, amely „mint a Fidzsi-szigeteken a fejedászt, úgy keresi s költi bele minden bokorba a *Sóvidéki társasjátékot*. Ragya Kettőt és Ugyebár Tallért; a legendát, misztikumot, »ösi keletit, mókát és fortélyos repelikát.« Az *Istenek és falovacskák* szerzője a székely népélet és folklór szemiotikájá-

nak mélyrétegében mutatja meg Tamási Áron egyetemes üzenetét: a mókázó székely mögött a szenvedő székelyt, sőt a szenvedő embert találva meg az írói szóalás legmélyebből jövő szellemi gyökereiben. Mindenféle bonyolultabb elméleti magyarázat és lábjegyzethalmaz nélkül jelentve ki, hogy „a figyelmes olvasó” „különösebb szociográfiai tanulmány nélkül is megérzi Tamási művében a két világháború közötti korszak jég-esőszagát; a deszkás vándorok és halottak módjára pappal búcsúztatott kivándorlók történelmi szorongását”.

A játékos székely mögött az annak válla mögött álló s a szülőföldjére néző komor történelem is ott magasodik tehát Tamási Áron írásaiban – mondja ki Sütő András –, „az otthontalan hányattatás” ábeli sikolyában egyértelműen a székely történelem régebbi és friss sebeire ismerve rá. S ezért nem is az elmeszirkát, az élcet pörgeti meg esszéirő szavaiban, hanem azt a helyzetet rajzolja egyre élesebbre, „melyben *a hargitai sast meg kellett enni*”. Az irodalomból *visszafele*, a valóságba vezető utat fedezi fel és mutatja meg Tamási-értelmezéseiben. S természetesen azt az utat is, amin egész életében maga is járt, s aminek porában Erdély legnagyobb magyar íróját mindig is járn láta. Miközben saját arcképét is egyre tisztábbra faragta Tamási Áron vonásaiban.

Nagy László: *Tamási Áron*, tollrajz vázlat rézkarhoz, 1967 (Magántulajdon)

Antal Attila I. M. TAMÁSI ÁRON

Szívódjon vérem ez öreg tölgyfába,
törzse derekam
legyen, gyér lombja, fodros koronája
megritkult hajam.
Álljak, éber őrszem, durva kérgében
századokon át,
életet őrizni – legyen küldetésem,
s adni tovább.

Ítéletidő verte őszi esten
szél ha leteperne:
nyesse a gatter acélja testem
könnyű szeletekre.
Épüljön belőlem vitorlázógép,
karcsú madár,
csusszanjon rólam parittyakóként
messze a halál!

